

ÖZGÜRLÜKLER ALANI VE ZORUNLULUKLAR ALANI¹

Herbert Marcuse

Çev. Doğan Barış Kılınç

Arkadaşım Norman Birnbaum'un bu sabahki bildirisinde ütöpik kavramlardan ve bu ütöpik olduğu iddia edilen kavramların gerçekliğe dönüştürülme yolundan, en azından bu kavramların Fransa'daki Mayıs ve Haziran olaylarıyla gerçekliğe dönüştürülme sürecinde olduğundan söz etmesinden çok mutlu oldum.

Ve yine, bugün sizlere Ernst Bloch'un huzurunda hitap etmekten eşit derecede mutluyum ve onur duyuyorum. Kırk yıldan daha önce basılmış olan eseri "Geist der Utopie" en azından benim kuşağımı etkilemiş ve ütöpik kavramların ne kadar gerçekçi olabileceğini, eyleme, pratiğe ne kadar yakın olabileceğini göstermiştir.

Burada bu yolu izlemek istiyorum. Bugünün en tehlikeli ideolojilerinden biri, yani özgür bir toplumun imgelerini ve en kesin kavramlarını sade ütöpik ve yalnızca spekülative olarak aşağılayan, alay eden ve ifşa eden ideoloji beni vazgeçiremeyecek. Belki de, tam olarak, bugün ütöpik diye dalga geçilen sosyalizmin bu yönlerinde, otantik bir sosyalist toplum ile kurulu toplumlar, hatta en ileri sanayi toplumları arasındaki kesin farklılık, zıtlık yatar. Bugün tanık olduğumuz şey, bence, sosyalizmin tabulaşmış yönlerine ve düşüncelerine karşı bir başkaldırıdır; yeniden öne çıkan ve öğrenci hareketleri tarafından canlı tutulan ve harekete geçirilen sosyalizmin baskılanmış yönlerini ve imgelerini hatırlama girişimidir.

Paris'te Sorbonne duvarlarındaki, bugün olmakta olanın özüne işaret ediyor görünen yazılardan birini konuşmama motto olarak almak istiyorum. Yazı şunu söylüyordu: *Soyons realistes, demandons l'impossible*. Gerçekçi olalım, olanaksız isteyelim. İnaniyorum ki, bu yazı, kurulu toplumların gelişiminde –ve belki de sadece kapitalist ülkelerde değil- bir dönüm noktasını işaret etmektedir; ve inaniyorum ki bu olgu açısından, bugün, Marksçı kavramların yeniden incelenmesi, öğrenci hareketlerini referans almadan olanaklı değildir.

Öncelikle, öğrencilerin, kendileriyle, devrimci bir güç oluşturduklarını düşünmüyorum. Asla, öğrencilerin, bugün, devrimci bir güç olarak işçi sınıfının yerini almakta olduklarını iddia etmedim; bu, şüphesiz saçmadır. Bugün öğrenci hareketinin temsil ettiği şey, arkasında devrimci kitlelerin yürüdüğü bir avant garde bile değildir, fakat önde gelen bir azınlık, nüfusun büyük çoğunluğu arasındaki hala açık bir şekilde ifade edilmemiş ve bastırılmış olanları açık bir şekilde ifade eden militan bir azınlıktır. Ve bu entellektüel anlamda -sadece entellektüel avant-garde değil- bugün, öğrenci hareketi yalıtılmış bir hareketten daha fazlasıdır; daha çok, belki de kapitalist ülkelerdeki sömürülen kitlelerin özlem ve gereksinimlerini geliştirme ve açık bir şekilde ifade etme yeteneğinde olan (umarım öyle olacak) bir toplumsal güçtür.

Bu ülkelerdeki öğrenci hareketi, geleneksel ideolojileri, hatta sosyalist ideolojileri (radikal solcu ideolojilerin yanı sıra reformist ideolojileri), bugün içinde yaşadığımız gerçeklikten ayıran boşluğu aydınlatmaktadır. Öğrenci hareketi, bugün sosyalizmin reel olasılıkları açısından, kapitalizmden sosyalizme geçişin geleneksel kavramlarının yetersizliğini ve sosyalizmin geleneksel kavramlarının yetersizliğini açığa çıkarmıştır.

Öğrenci hareketi sosyalizmi yeniden tanımladı; ve terimlere bu yeni tanımla yaklaşmalıyız, çünkü bu, ulaşılmış maddi, teknik ve kültürel gelişim seviyesinde sosyalist toplumu inşa etme olasılıklarına tekabül eder. Sosyalizmin bu yeni tanımı, Marksçı teori ve

¹ İngilizce özgün metnin başlığı "The Realm of Freedom and The Realm of Necessity: A Reconsideration" dir; çeviri için yararlanılan kaynak: Marcuse, Herbert (1969) "The Realm of Freedom and the Realm of Necessity: A Reconsideration", *Praxis: A Philosophical Journal*, 5, 20-25.

stratejide yeteri kadar dikkat çekmemiş olan gelişmenin etken ve güçlerini göz önünde bulundurur. Bu etken ve güçler konu dışı olaylar değildir; onlar görünüş ve yüzeysel gelişmeler olmayıp, daha çok, ileri kapitalizmin yapısından kaynaklanan ve onun özünde olan eğilimlerdir. Bunlar, eğer Marxçı teori radikal ve devrimci eyleme rehberlik görevine devam edecekse onda içermelidir.

Sosyalizmin bu yeni tanımının, Marksizmin bu yeniden incelenmesinin, başından itibaren yeterli bir şekilde *sosyalist hümanizm* olarak betimlenmediğini belirtmek istiyorum.

Öğrenci hareketinde, bir burjuva ideolojisi olarak hümanizm kavramının, sosyalist hümanizmin bile, keskin bir eleştirisi vardır –kolayca yanlış anlaşılan bir eleştiri. Hümanizm, bu eleştiriye göre, eleştiri ve özgürlüğün yüceltilmesi, içselleşmiş, arınmış ve karmaşıklaşmış baskı olsa da yine de baskı kokan bir idealin terimidir. Bugünün militan gençleri hümanizm düşüncesinde, artık hoşgörüyü göstermek istemedikleri bir yüceltme derecesini anlar, çünkü bu, artık insansal gelişme için gerekli değildir. O artık, ne özgür bir toplumun, ne de özgür bireylerin ortaya çıkışı için gerekli değildir. Bu genç militanlar için, hümanizm terimi, burjuva toplumun olumlu yüksek kültüründen ayrılamaz. Bu terim, toplumsal olarak gerekli katlanma derecesini deneyimleyerek, dünya üzerinde aşırı taleplerde bulunmaksızın *kendisini gerçekleştirebilen* kişinin ya da kişiliğin baskıcı düşüncesinden ayrılamaz. Onlar için, hümanizm, kaba meselenin ağırlığını ve gücünü küçümseyen, bedenini, sakatlanmış biyolojinin, insanın ve onun sakatlanmış yaşam içgüdülerinin ağırlığını ve gücünü küçümseyen idealist bir kavramdır.

Bu eleştirinin, sosyalist inşanın baskıcı biçimlerine karşı mücadelede politik bir silah olan sosyalist hümanizme uygulanmadığını söylemeye hiç gerek yoktur. Orada, sosyalist hümanizm, kurtuluşun maddi gücü olarak ortaya çıkabilir.

Yeni Sol'un militanları için, sosyalizmin içeriği, özgür bir toplumun daha radikal, daha *ütöpik* ve aynı zamanda daha gerçekçi kavramında korunur, *aufgehoben*. Belki de en iyi Marx'ın *Kapital*'inde, özgürlükler alanı ve zorunluluklar alanı arasındaki ilişkiye dair klasik kavrayıştan farklılaşan yeni bir ilişki ile karakterize edilebilen bir sosyalizm vizyonu.

Sizlere, kısaca, klasik Marksçı kavramı hatırlatıyorum. İnsansal özgürlük, gerçek anlamda, sadece zorunluluklar alanının ötesinde olanaklıdır. Zorunluluklar alanı, sonsuza kadar özgürlüksüzlük alanı olarak kalır; ve orada başarılabilen optimum, çalışma saatlerinde önemli bir düşüş ile akılcılaşıma ve akılcılığın yüksek bir derecesidir. Bu kavram, insansal varoluşun emek zamanı ve boş zamana bölünmesinin, bir yandan akıl, akılcılık, diğer yandan da haz, neşe ve memnuniyet arasındaki bölünmenin, yabancılaşmış ve yabancılaşmamış emek arasındaki bölünmenin tipik bir örneğini oluşturur.

Bu klasik Marksçı kavrama göre, çalışma saatleri ne kadar düşürülüyor olursa olsun, zorunluluklar alanı yabancılaşma alanı kalacaktır. Üstelik bu kavram, özgür insan etkinliğinin toplumsal olarak zorunlu çalışmadan temelde farklı olduğunu ve temelde farklı kalması gerektiğini ima ediyor görünmektedir. Bugün birşey, yarın başka birşey yapabilen, her alanda başarılı önceki Marksçı birey kavramı, son derece gelişmiş sanayi toplumuna uygulanabilir görünmemektedir. Çünkü aynı anda balığa gitmek ya da aynı anda ava çıkmak isteyecek, aynı anda şiirler yazmak ya da eleştiri yapmak isteyecek yüzlerce ve binlerce insan olacaktır. Bu koşullar özgürlük imgesini tam anlamıyla iletmez.

Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie'den sıklıkla alıntılanan ünlü pasajda, özgürlük ve zorunluluk arasındaki ilişkiye dair hala başka bir Marksçı kavramın bulunduğu farkındayım. Bu kavram, dolaysız üreticinin maddi üretim sürecinden *ayrıldığı* ve makineler tarafından üretilen ve dönüştürülen şeyleri, makinenin olasılıklarını, teknik malzemeyi deneyimlemesi ve onlarla oynayabilmesi anlamında özgür bir *Özne* olduğu, tam otomasyon koşullarını tasavvur eder. Fakat, bildiğim kadarıyla, özgür bir toplumun bu en ileri vizyonundan bizzat Marx'ın kendisi tarafından açıkça vazgeçilmiştir ve bu vizyon artık *Kapital*'de ve sonraki yazılarda görünmemektedir.

Üretici güçlerin engellenmemiş gelişiminin, sosyalizmin bir önkoşulu ve simgesi oluşuna göre *Kapital*'deki klasik kavram, temel Marksçı düşüncenin parçasıdır. Bu varsayım özgürlüğü üreticiliğe, devamlı artan üreticiliğe feda eder: Özgürlük, özgürlüğün ulaşılabilir derece, boyut ve düzeyi üreticiliğin ulaşılmış derecesine, üretici güçlerin gelişmesinin ulaşılmış düzeyine bağlı olacaktır. Fakat üretici güçlerin gelişiminin hangi yönü, hangi biçimi, hangi çeşidi? Bu problem değildir, en azından kıtlık ve yoksulluk hâkim olduğu sürece bir problem gibi görünmez; ortadan kaldırılışları temel amaçtır. O zaman, teknik gelişmenin kazanımları başka bir yön açar.

Sözde refah toplumlarında, teknik açıdan gelişmiş kapitalist toplumlarda, ikili bir gelişme görüyoruz. Bir taraftan, kapitalist süreç, mevcut satın alım gücü için pazardaki gerekli mevcut metallerin niceliğini sürekli artırır. Bu, bu ülkelerde, toplumun sınırlarında yoksulluk ve sefaletin geniş sektörleri korunurken, sözde savunma sanayisini ve ıvır zıvırın artan üretimini içeren sözde lüks şeylerin artan üretimi anlamına gelir.

Ayrıca bu, zorunluluklar alanının özgürlükler alanına genişletilmesi anlamına da gelir. Satın alım gücünüzden ve kapitalist toplum çerçevesinde en azından kısmi bir özgürlükten dolayı, bir ayrıcalığa sahip olduğunuz varlık düzeyine ulaşmak için, daha fazla marka, daha fazla sözde lüks şeyler, daha fazla boş zaman metalleri ve hizmetleri satın alınmak zorundadır. Bu anlamda, ileri kapitalizmde üretici güçlerin gelişiminin gönüllü köleliğe –kuşkusuz ironik anlamda gönüllü- eşit olduğunu söyleyebiliriz. Komşularınız ve emsallerinize ayak uydurabilmeniz için her iki yılda bir edinmek zorunda olduğunuz yeni otomobil, satın almak zorunda olduğunuz yeni televizyon seti, tüm bu araçlar, yönetici sınıfın kontrol ettiği daha büyük üretim ve dağıtım aygıtına bağımlılığınızı artırır ve keskinleştirir.

Fakat bu gelişmenin hala başka bir yönü de sözkonusudur. Emegın artan üreticiliği, çalışma sürecini, üretimdeki insan etkeninin artan bir şekilde denetleyici, yaratıcı ve deneyici rolü oynayacağı teknik sürece dönüştürme eğilimindedir. Bu eğilim, emegın artan üreticiliğine özgüdür ve onun ifadesidir. Bu, özgürlükler alanının, ya da daha ziyade mümkün özgürlükler alanının zorunluluklar alanına genişletilmesidir. Çalışma süreci, toplumsal olarak gerekli çalışma, akılcılığında, imgelemin, zihnin özgür oyununa, doğanın ve şeylerin keyifli olasılıkları ile özgür oyuna tabi olur.

Biri zorunluluklar alanını özgürlükler alanına genişleten, diğeri özgürlükler alanının zorunluluklar alanına mümkün genişletilmesi olan bu iki eğilim, rekabetçi teknik gelişme aşamasında kapitalizmin temel çelişkilerini ifade eder: Bir yandan, Amerikan gelişme modeli, şeylerin ve insanların meta formunu genişleterek yükselen yaşam standardı ile, öte yandan, zorunluluklar alanı içindeki özgürlüğün artan potansiyeli, yani kendi gereksinimlerine karar veren, kendi değerlerine karar veren, kendi özlemlerine karar veren erkek ve kadınlar tarafından zorunluluklar alanının mümkün dönüşümü arasındaki çelişki. Diğeri bir deyişle, sadece çalışma saatlerinin kısaltılması değil, çalışmanın kendisinin dönüşümü ve sadece (her özgür toplumun önkoşulu olarak duran) sosyalizmin temel üretim ilişkileri ve kurumlarıyla değil, fakat sınıflı toplumun saldırgan ve baskıcı gereksinimlerinden, özlemlerinden ve tavırlarından bağımsız kendi çevresini, kendi *Lebenswelt*²'ini, kendi *varlığını*, dayanışma içinde ve kendi inisiyatifinde, yaratan yeni bir insan tipinin ortaya çıkışı ve eğitimiyle.

Sosyalizm, Marx'ın *Kapital*'inin ilk cildinin sonlarında, bireysel mülkiyetin toprak ve toplumsallaşmış üretim araçları temelinde yeniden kuruluşu olarak tanımlanır. Bence, sosyalizmin en temel özelliklerinden birinin vizyonu olarak –yeni bir yaşam biçimi vizyonu- bu tuhaf ve bugün oldukça göz ardı edilen bireysel mülkiyet kavramının sosyalizm tanımına yeniden sunulmasını anlamalıyız.

Sosyalist bir toplumun Özne'si, yeni bir duyarlılığın Özne'si olmak zorundadır. Bireyin kendisinde özgürlüğün içgüdüsel kökü diye bir şey vardır ve bu içgüdüsel kök büyüyemezse

² Yaşam-dünyası, *çev. not.*

sağladığı kurumlar ne olursa olsun yeni toplum özgür olmayacaktır. Bireydeki bu içgüdüsel kök, örneğin, sessizlik, yalnızlık, huzur için biyolojik bir gereksinim üretecektir; dinlenmenin geçici anları olarak değil, ama yaşamın nitelikleri olarak, toplumun zihinsel ve fiziksel uzamında içerilecek güzel ve hoş olan için gereksinim. Bu, ama sadece bu, üretici güçlerin baskıcı gelişimiyle ve tüm sömürü ve egemenlik evreniyle kırılma, *kesin yadsıma* olacaktır. *Niteliksel* olarak farklı bir toplum olarak sosyalist toplum, kendilerini sınıflı toplumun maddi ve entelektüel kültüründen özgürleştirmiş ve özgür bir toplumu yansıtan ve ona cevap veren dil, sanat ve bilim geliştirmekte özgür olan erkek ve kadınların başarısı olacaktır.

Egemenlik ve sömürünün kendilerini sadece sınıflı toplumun kurumlarında değil, ama sınıflı toplum tarafından biçimlenen içgüdülerde, güdülerde ve özlemlerde; ayrıca insanların, yani yönetilen ve idare edilen insanların, sevdiği, nefret ettiği, uğraştığı, güzel, keyifli vb. bulduklarında sürdüğünü unutmamalıyız. Sınıflı toplum sadece maddi üretimde, sadece kültürel üretim ve yeniden üretimde değildir, ayrıca sistemin öznelerinin ve nesnelere zihninde ve bedenindedir.

Hepimiz bu herkesçe bilinen gerçeğin farkındayız, fakat sadece isyancı öğrenciler bunu teori ve pratikte açık bir şekilde ifade etti; devrimin, baştan itibaren, sadece niceliksel değil fakat niteliksel olarak da farklı bir toplum inşa etmesi gerektiği düşüncesini *dâhil etti*. Öğrenci hareketi, hepimizin soyut bir şekilde bildiğini, yani sosyalizmin herşeyden önce insansal varoluşun yeni bir biçimi olduğunu, açık seçik hale getirdi. Baştan itibaren, dedim, fakat gerçekten *baştan itibaren* demeye cesaret edebilir miyiz? Kuşkusuz, kıtlığın ortadan kaldırılması, eşitsizliklerin tasfiyesi, yaşam standardının yükselmesi, her ve her bir sosyalist toplumun birincil hedefleri olarak kalır ve kalmak zorundadır, fakat bence, bu hedeflere ulaşma çabası, yaşam standardını Amerikan yükseltme modelinin, Amerikan sanayileşme ve modernleşme modelinin ağırlığıyla, ölüm ağırlığıyla yüklü olmayacaktır. Sanayileşme ve modernleşme *a la mesure de l'homme*³ olarak tutulabilir, yani kapitalist üretim ve tüketimin büyük, gürültülü, çirkin, keyifsiz, rekabetçi özelliklerinden sakınabilir, ve insansal duyarlılığın, insan bedeninin, insanın yaşam içgüdülerinin, nihayet bugün ulaşılmış ve ulaşılabilir teknik gelişim düzeyinin olanaklı kıldığı bu evreni bulabildiği bir çevreyi inşa edebilir.

Son olarak, burada gerçekleşmiş olan ve umarım sürece de olan tartışmaya işaret eden iki gözlemlerde bulunmak istiyorum. Sosyalist bir toplumun niteliksel farklılığı olarak öz-belirlenimden bahsetmişim; vurgulamak istiyorum: Öz-belirlenim, *Selbsterwaltung*, *autogestion* ile yeteri kadar tanımlanamaz. Bu terimler farklı bir yönetim biçimini işaret eder; yönetimin hedeflerini ve içeriğini açık olarak ifade etmez. Yönetim biçiminde saf bir değişiklik henüz niteliksel farklılık değildir. Yönetimdeki değişiklik bir sınıfın yerini bir başkası ile ya da daha çok başka bir sınıfın belli gruplarıyla değiştirse bile, yeni sınıf kurulu toplumun özlemlerini ve değerlerini devam ettirdiği sürece, kapitalist gelişme az çok gelişimin gizli modeli olarak kaldığı sürece bu henüz niteliksel bir değişim değildir. Kesin sonuca ulaştırılan, ilk aşamada, ne üretileceği, hangi yaşam çeşidi için üretileceği, hangi öncelikler kurulacağı ve gerçekliğe çevrileceği gibi yönetim biçimi değildir. Ancak üretimin kendisi yeni amaçlara ve değerlere sahip erkekler ve kadınlar tarafından yönetilirse, ancak o zaman niteliksel olarak farklı bir toplumun ortaya çıkışından söz edebiliriz.

İkinci olarak, dönemimize damgasını vuran sosyalizm ve kapitalizmin yıkıcı-rekabetçi birarada varoluşunun, niteliksel olarak farklı bir toplum olarak sosyalizmin ortaya çıkışının başa çıkılamaz bir engeli olup olmadığı sorusu sorulmalıdır. Bu rekabetçi birarada varoluş, sosyalist ülkelere, yeni özlemlerle ve yeni amaçlarla harekete geçirilen özgür bir toplumun aleyhinde olan üretim yolları ve biçimleri, yönetim yolları ve biçimleri empoze etmez mi?

Bu rekabetçi birarada varoluş, dönemimizin temel etkenidir. Küçümsenemez, görmezlikten gelinemez, sosyalist strateji ve sosyalist teori üzerine hiçbir düşünmeden

³ İnsanın ölçüsü, *çev. not*

koparılamaz. Fakat o zaman, gelişmiş kapitalist ülkelerin korkunç avantajı tarafından şiddetlenen bu yıkıcı rekabetin bir şekilde kırılıp kırılmayacağını sormak zorundayız. Ve olanağın, farklı sosyalizm vizyonunda ve bu vizyonu gerçekliğe çevirmeye uğraşan praksiste yattığını önereceğim. Ve hatta inanıyorum ki, geçen aylar boyunca tanıklık ettiğimiz olaylar bu umudun büsbütün ütopyik olmadığını göstermiştir.